

HAGABLADET

Nr 1-2/2012

Från domstol till boksamling

EVI GUSTAVSON-KADAKA
OCH TOMAS JANSSON

Det som på Fredrik Magnus Pipers Generalplan av gamla och nya Haga lustpark 1786 var en sumpig del av Brunnsviken med småöar var 1905 en grässlånt vid Haga Södra grindar kallad Lilla pelousen, Stallmästaregårdsängen och senare Tingshusslätten. Vid kanten av slätten uppfördes under åren 1905–07 Haga Tingshus som tingsställe för flera tingslag i Södra Roslags domsaga på mark upplåten av kungen. Fritz Ullrich (1860–1917) och Eduard Hallquist (1862–1923) ritade huset. Byggtiden var knappt tre år och kostnaderna närmare 150.000 kronor.

Visst ser Haga Tingshus ut som en pampig villa, rent av ett lustslott, i sin trädgård! Den ståtliga fasaden med vaktande lejon ut mot nuvarande E4-an skvallrar om att det en gång var en maktens boning. Stilen är tysk jugendbarock. Exteriört

är huset välbevarat men interiört har flera ombyggnader och moderniseringar gjorts; dock finns tingsalen med åhörarläktare samt arresten bevarade. Domarskranket finns också bevarat, men är numera fiffigt inneslutet av på plats byggda bokhyllor, som utmärkt, både i stil och färgsättning, harmonierar med husets atmosfär. Den skicklige scenografen och snickaren Jonas Fuchs lyckades på enbart några veckor förvandla ett trist kontorslandskap till en verkligt genuin och hemtrevlig miljö. Huvudentrén används inte längre på grund av närheten till trafikleden utan har sedan år 2000 ersatts av en nybyggnad på parksidan. Haga Tingshus blev byggnadsminnesmärkt 1935.

Under arbetet med grunden upptäcktes en jättegryta från istiden, 3 meter djup och 90 centimeter i diameter. Den är en av de största i sitt slag i Stockholmsområdet. Geologen Gerard De Geer såg till att den bevarades och den kan >>>

Den gamla rättegångssalen i Haga tingshus, numera hem för Hagströmerbiblioteket, Karolinska Institutets specialbibliotek för medicinhistoria. Foto Dan Jibréus.

HAGABLADET

är en tidning för natur och kultur vid Haga-Brunnsviken. Den utkommer med fyra nummer per år.

REDAKTION:

Ingrid Sjöström,
Sverker Michélsen.

ANSVARIG UTGIVARE:

Märtha Angert
Lilliesträle

HAGA-BRUNNSVIKENS
VÄNNER

info@haga-brunnsviken.org
Box 23224
104 35 Stockholm

Vi ses på Hagadagen den 18 augusti

VARJE ÅRSTID HAR SIN TJUSNING I Hagaparken, men försommaren är kanske den mest älskade.

I år samlas man för att njuta av parkens natur och kultur på Nationaldagen den 6 juni, då Solna stad firar i Nationalstadsparken med många aktiviteter för hela familjen.

Haga-Brunnsvikens vänner har därför valt att flytta Hagadagen från juni till den 18 augusti. Vår ordförande Märtha Angert Lilliesträle kommenterar nyordningen på sidan 3, där även den konstnärligt ansvariga för programmet, Gunnel Bergström,

ger en glimt av dess innehåll. Gustav III och Bellman möter oss alltså på Hagadagen. Här i bladet träffar vi kungens syster och kungens närmaste vän, som båda liksom Gustav ofta vistades på Haga. Sophia Albertina bodde på Bellevue, Gustaf Mauritz Armfelt skulle bo i Villa Frescati, men ödet ville annorlunda.

Här i tidningen presenteras en nykomling i parken, det innehållsrika Hagströmerbiblioteket. Redan den 24 maj kan man på plats bekanta sig med alla böckerna. Glöm inte att anmäla dig till visningen (se vidare s. 3)!

För den som är tidigt ute med almanackan kan det också vara lämpligt att notera söndagen den 4 november. Då arrangeras årets upplaga av Ljusfesten.

Alla datum finns naturligtvis också lättillgängliga på föreningens hemsida, www.haga-brunnsviken.org.

En annan hemsida värd att besöka är www.gustavianskparken.se, där Kommittén för Gustavianska Parken nyligen lagt ut sitt senaste yttrande om den planerade bebyggelsen i Albano. Vi återkommer till dessa planer i nästa nummer av Hagabladet. ●

»»» än i dag beses i källaren, nästan rakt under domarsätet. En del av löpstenarna, som svarvat jättegrutan när inlandsisen drog sig tillbaka, pryder tingshusets grindstolpar.

Den första rättegången hölls i Haga Tingshus den 14 januari 1907. Under samma dag "invigdes" också arresten av "två herrar i storm". De var deltagare i den högtidliga invigningen och hade tidigt anlänt påstrukna till Stallmästaregården, där invigningsmiddagen skulle intagas, nekats servering och gjort motstånd mot tillkallad polis.

Haga Tingshus tjänade som Justitias tempel fram till 1980-talet. Solna tingsrätt var först (1967) med att flytta ut från de med tiden trånga lokalerna. Sista tinget hölls i huset 1981. Därefter har det hyst Statens strålskyddsinstitut och senare fastighetsmäklarfirman Bjurfors.

Statens Fastighetverk förvaltar huset och vårdar det som en ögonsten.

HAGSTRÖMERBIBLIOTEKET

Efter flera års intensivt arbete i flera institutioners bibliotek kunde den internationellt kände experten på äldre medicinska och vetenskapliga böcker, antikvariatbokhandlare Ove Hagelin, få till stånd att Hagströmerbiblioteket officiellt bildades 1997 enligt en överenskommelse mellan Svenska Läkaresällskapet och Karolinska Institutet. För detta unika forskningsarbete har Ove Hagelin senare gjorts till medicine hedersdoktor vid Karolinska Institutet och erhållit hedersledamotskap i Svenska Läkaresällskapet.

Biblioteket var inledningsvis beläget i Medicinska Nobelkommitténs alltför trånga lokaler på Karolinska Institutets campus. P.g.a omfattande nybyggnadsarbeten måste detta hus rivas. Hagströmerbiblioteket flyttade in i Haga Tingshus i juli 2010. Flytten, som

omfattade nästan 1500 stora flyttkartonger med känsliga böcker, gick över förväntan smidigt tack vare hjälp från ett tiotal inledda medarbetare från antikvariatbranschen med stor erfarenhet av hur man handskas med äldre böcker. I lokalerna finns också kontorsplatser för Karolinska Institutets kulturenhet.

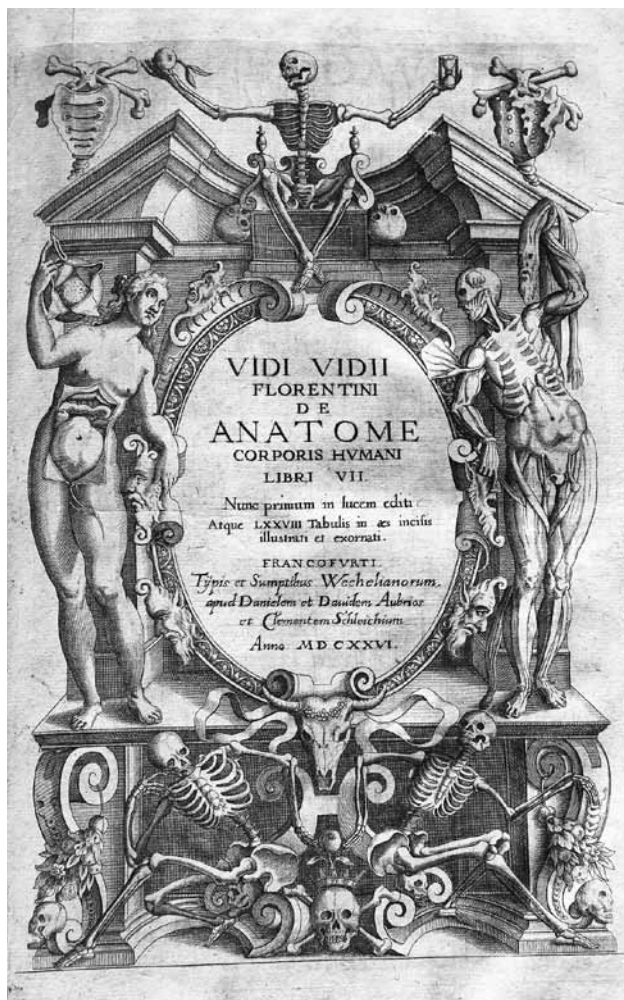
Hagströmerbiblioteket är unikt i sitt slag i Norden. Äldre boksamlingar från Collegium Medicum (föregångaren till Medicinalstyrelsen, nuvarande Socialstyrelsen), Svenska Läkaresällskapet, Karolinska Institutet, Svenska Tandläkar-Sällskapet, Apotekarsocieteten m.fl. pryder hyllorna.

Böckerna är i de flesta fall samlade av framstående läkare och andra vetenskapsmän (kvinnor hade ju inte tillgång till högre utbildning på den tiden!) från 1600-talet och framåt. De nämnda institutionsbiblioteken har alltså inte själva i nämnvärd omfattning införskaffat böckerna utan erhållit dem som gåva eller arv av boksynta lärda. Över 35 000 bokverk är katalogiserade, de flesta från slutet av 1400-talet fram till ca 1850, men även en del epokgörande verk från senare tid finns i samlingarna. Alla viktiga verk inom medicin och närliggande vetenskapsgrenar såsom

biologi, zoologi, alkemi, kemi, farmaci och naturvetenskaper i allmänhet är nu tryggt bevarade under ett tak i väl klimatanpassade lokaler med hög säkerhet.

Den vetenskapliga utvecklingen i böcker som förändrat människans syn på sig själv och naturen ända från tidigt 1500-tal fram till 1900-talet finns representerade. Vidare finns mängder av handskrifter såsom kollegieanteckningar från kända läkares föreläsningar, manuskript till böcker, hela Abraham Bäckes arkiv, vilket är en enastående dokumentation över medicinens utveckling och organisation i Sverige på 1700-talet. Flera tusen porträtt på läkare från 1500-talet fram till början av 1900-talet i alla upptänkliga trycktekniker och fotografier finns också i samlingarna.

Hagströmerbiblioteket förser varje bok med en utförlig katalogisering avseende den unika muséiartefakten, som ju varje gammal bok utgör. Bokbandet (teknik, bokbindare, etc.), proveniens (ägarhistoria), bokverkets betydelse i sitt historiska sammanhang,

Ett av praktverken i Hagströmerbiblioteket. Försättsbladet i ett stort italienskt anatomiskt bokverk från mitten av 1500-talet. Se också bilden på motsstående sida! Foto Dan Jibréus.

Haga tingshus uppfördes 1905–07. Arkitektfirman *Ulrich & Hallquist* stod för ritningarna. Långt senare tillkom utbyggnaden i glas på norra sidan. Foto *Dan Jibréus*.

en biografi över författaren m.m., allt beskrivs för varje unikt exemplar. För detta arbete har ett referensbibliotek med mera än 6000 titlar skapats av Ove Hagelin. Bibliotekets personal och besökande forskare har alltså en rik källa att hämta kunskaper ur för att få vägledning vid katalogisering och beskrivning av böckerna. Många vetenskapsmän – och kvinnor! – har använt bibliotekets rikhaltiga bildmaterial för publicering i olika vetenskapliga och poulärvetenskapliga bokverk.

Hagströmerbiblioteket har en egen skriftserie, hittills 13 volymer, i vilka man publicerar nya rön från forskning i biblioteket. Nyutkomna titlar är *Ur regnskogens skugga*. Daniel Rolander och resan till Surinam av James Dobreff, Arne Jönsson och Helene Schmitz (foto), *Abraham Bäck. Mannen som reformerade den svenska sjukvården* av Thomas Ihre och inom kort utkommer *Linné och mentalsjukdomarna* av Nils Uddenberg.

Hagströmerbiblioteket vill lyfta fram och popularisera den vetenskapliga boken. Biblioteket arrangerar regelbundet utställningar på Svenska Läkaresällskapet, men har också deltagit i stora utställningar på offentliga museer. Under hela sommaren 2010 upplät Prins Eugens Waldemarsudde tolv rum för närmare 400 bilder och 140 böcker ur Hagströmerbibliotekets samlingar. Temat var Läke Konst, dvs. konstens utveckling inom den medicinska illustrationskonsten från träsnittsböckerna fram till fotografiet med mästaren Lennart Nilsson som *grande finale*. En omfattande, vackert illustrerad katalog togs fram till utställningen.

Hagströmerbiblioteket är ett bokmuseum och medicinhistoriskt forskningsbibliotek. Haga Tinghus med sin charm och värdighet är en perfekt miljö för våra vänner, de gamla böckerna! Alla som vill se, komma nära rariteterna, höra hur det frasar i det tjocka lumpapperet, se de kritvita pergamentbanden, bländas av praktbanden framställda för furstar och kungar, känna doften från skinn och papper i skön förening, beundra och förundras över de stora mästarsnas originalträsnitt, t.ex. Dürer och Tizian är varmt välkomna till några magiska timmar på Hagströmerbiblioteket!

*Tomas Jansson är överläkare vid Radiumbemmet och arbetar halvtid vid Hagströmerbiblioteket.
Evi Gustavson-Kadaka arbetar som volontär vid biblioteket.*

Nytt datum och nytt tema för Hagadagen

I ÅR ARRANGERAS HAGADAGEN ETT OVÄNTAT datum, den 18 augusti. Vi flyttar från för- till sensommar.

I alla år har Hagadagen, som arrangeras av Haga-Brunnsvikens Vänner och under senare år med Solna stad, ägt rum i juni.

Men när Nationaldagfirandet i Solna flyttade från Ulriksdal till Hagaparken blev det svårt att hitta en passande helg med tanke på alla andra aktiviteter som äger rum i Stockholm i maj-juni. Hösten blev ett alternativ.

Vi kände, att om vi skulle flytta dagen, borde vi även passa på att förnya innehållet och skapa en intimare Hagadag, som lyfter fram och berättar om parkens kulturhistoria.

Vi hänvisar ständigt till Gustav III, men vi har egentligen aldrig presenterat honom närmare. Det här var det gyllene tillfället, tänkte vi, att skapa något nytt, för att lära känna honom bättre. *Kungen, Bellman och Journalisten*, ja, det är så vi kallar den nyskrivna musikpratstunden med text av Gunnel Bergström. Det vi ville ha var mycket musik, leklynne blandat med allvar och med en publik som njuter av sin matsäck i det varma gräset. Se här intill hennes egen presentation.

Än är projektet inte i hamn. Vi jagar som bäst fler sponsorer. Om vi lyckas med det har vi en härlig eftermiddag att se fram emot!

Vi ses på Hagdagen lördagen den 18 augusti!

Märtha Angert Lilliestråle

VI TROR LITE TILL MANS ATT VI KÄNNER kungen med den struttiga gången som bröt på franska. Vi har ju läst om honom i romaner och sett operor och pjäser som handlar om Maskeradbalen den 16 mars 1792. Där får vi veta varför kungen mördades: han älskade en gift kvinna, eller gossar, eller var maktgalen eller hade förlorat kontakten med verkligheten. Det författarna hittat på är kanske inte lögn och förbannad dikt, men dikt är det.

Vi anser oss också veta att Carl Michael Bellman var en begåvad suput som diktade om sitt elände. Visst söp Bellman. Det söps mycket i Gustav III:s Sverige. Man söp för att stå ut med kylan, sjukdomar och fattigdomen. Men Bellmans dikter handlar inte om supande utan om att våga leva, överleva och möta döden. Hans gestalter är inte ynkliga. De lever och dör passionerat, storslaget, gudalikt.

Vi har inspirerats av TV:s soffprogram. På Hagadagen kommer Gustav III och Bellman att prata med journalisten Stina Bäckström om sin uppväxt, hur de möttes och varför de hållit ihop. De kommer också att sjunga och leda allsång. Rickard Forsgren är vår Gustav III, Jan Åström är Bellman.

Välkomna att lyssna och delta!

Gunnel Bergström

Visning av Hagströmerbiblioteket den 24 maj

Ove Hagelin visar biblioteket torsdagen den 24 maj kl. 18.00.

Samling 17.45 vid entrén mot parken. Efter visningen serveras vin och smit i Tingshusets lokaler. Buss 515 från Odenplan, avstigning Haga södra. Anmälan till Ella Öström, tel. 34 43 40. Obs! Max 20 deltagare (visningen kan dubblas efter sommaren).

Missa inte heller den pågående utställningen *Passioner* på Nationalmuseum! Hagströmerbiblioteket har lånat ut ett femtiotal böcker till museet.

Mer om biblioteket på hemsidan www.hagstromer.ki.se

En annan Hagaprinssessa

CARIN BERGSTRÖM

När Sophia Albertina föddes 1753 hade det inte fötts någon prinsessa i Sverige på nära åttio år så glädjen var stor, inte bara hos föräldrarna kungaparet Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, utan hela landet gladdes. Från predikstolarna i alla landets kyrkor förmedlades det lyckliga budskapet att en prinsessa kommit till världen. Sophia Albertina var den yngsta i syskonskaran och hade tre bröder; den blivande Gustav III, den blivande Karl XIII och Fredrik Adolf, hertig av Östergötland.

När Gustav III kom till makten och införde enväldet – det som kallades upplyst – var prinsessan Sophia Albertina 19 år och säkert hade hon redan tidigt varit en bricka i spelet för Gustav III:s maktutövning. Vem skulle han gifta bort sin syster med? I kungens utrikespolitik ingick att söka bundsförvanter bland länderna i Europa och vilken furste vore det då lämplig som make till Sophia Albertina? Gustav III var en ambivalent natur och så var också hans politik, vilken gör att man kan förmoda, att en av orsakerna till att Sophia Albertina förblev ogift, var att kungen aldrig kunde bestämma sig. Det kan också ha berott på att hennes mor änkedrottning Lovisa Ulrika inte ville släppa henne ifrån sig, för ända

till Lovisa Ulrikas död 1782 hade mor och dotter en mycket nära relation.

Efter moderns död och vid 29 års ålder började prinsessan Sophia Albertinas självständiga liv. Hon tilldelades ett eget palats och ett eget hov av kungen. I dag inrymmer byggnaden Utrikesdepartementet och går under benämningen Arvfurstens palats, vilket beror på att Sophia Albertina testamenterade det till Gustav III:s andre son Karl Gustaf – han som dog helt spä. Än idag gör sig prinsessan påmind, för högst uppe vid taknocken kan man läsa att Sophia Albertina har uppfört byggnaden: SOPHIA ALBERTINA AEDIFICAVIT.

Sophia Albertina hade, i likhet med sina bröder, en egen hovstat. Samtidigt ingick de alla tre i en större gemenskap, nämligen det kungliga hovet. När den kungliga familjen flyttade mellan Stockholms slott, Drottningholm, Gripsholm och Ulriksdal förväntades de kungliga syskonen följa med. I denna syskonkrets ingick också hertig Karls gemål, Hedvig Elisabeth Charlotta. Hon kom att bli en ousärlig väninna för Sophia Albertina och de två furstinnorna kom att stötta varandra under de katastrofer som drabbade Sverige och den kungliga familjen under årtiondena före och efter år 1800: Gustav III mördades, landet drogs in i

Napoleonkrigen, 1809 avsattes Gustav IV Adolf och Finland gick förlorat.

ABBEDISSA I LILLEPUTTLAND

I denna turbulenta tid kom Sophia Albertina dock att ha en replipunkt utanför landets gränser. Hon blev 1787 utsedd till abbedissa i jungfrustiftet Quedlinburg, vilket i realiteten betydde att hon blev regerande furstinna i ett lilleputtland i Tyskland. Hon hade ärvt det lilla landet av sin ogifta moster, den preussiska prinsessan Anna Amalia. Under de år hon vistades där, tog hon med sin kanslers hjälp fatt i de göromål som krävdes av en regerande abbedissa och reformerade både skolväsendet och fattigvården i stiftet. Hon vitaliserade det Quedlinburgska hovlivet med hjälp av det egna hovfolket som hade följt henne från Sverige. Hon ställde till konserter och divertissemang av olika slag och lät inrätta en liten teater för ändamålen. Prinsessan älskade att dansa och lät inget tillfälle gå sig ur händerna när det var fest. Hon lät också restaurera den gamla slottsborgen och än idag vittnar vissa inredningsdetaljer om Sophia Albertinas tid.

I sammanlagt fem år, fastän uppdelad på flera perioder, fick Sophia Albertina njuta av sin självständighet som abbedissa av Quedlinburg – långt från den svenska kungens förmyndarskap och den på 1790-talet så kallade Reuterholmska eran. Efter Gustav III:s död hade Sophia Albertinas andre bror hertig Karl utsetts till förmyndare för den unge Gustaf Adolf. I praktiken var det dock hertigens nära vän Gustav Adolf Reuterholm som styrde landet. Denne Reuterholm fick prinsessan Sophia Albertina ofrivilligt mycket att göra med, trots att hon inte befann sig i Sverige när följande uppseendeväckande händelser inträffade.

BÖNER FÖR ARMFELTS ÄLSKADE

Hennes hovdam Magdalena Rudenschöld, som denna gång inte följt med sin prinsessa till Tyskland, stod i Stockholm anklagad för landsförräderi. Hon hade lierat sig med sin älskare Gustaf Mauritz Armfelt i hans försök att restaurera den gustavianska politiken. Längre nekade hon till sitt brott, men till sist hann sanningen i kapp henne och hon blev dömd till att förlora liv, ära och gods. På sin svägerskas, hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta,

Interiör från Arvfurstens palats 1829. Prinsessan Sophia Albertina sitter och broderar vid korttändan omgiven av sitt hov. Pennteckning av Carl Bennet. Privat ägo. Foto: Alexis Daflos

uppmaning skred Sophia Albertina till aktion för att rädda sin hovfröken från döden. I brev till Reuterholm bönade och bad hon för Magdalena Rudenschölds liv och Reuterholm, vars fåfänga nådde oanade höjder när en prinsessa av blodet bildligt krälade för hans fötter, räddade i hertig Karls namn Magdalena från döden. Kanske blev hennes straff ännu värre än döden. Den forna adelsfröken fick stå vid skampålen på Riddarhustorget inför folkets åsyn i nästan en timme innan hon segnade ner till marken och avsvimnad fördes till spinnhuset.

BRÅK OM BELLEVUEFÄRJA

Först dagen efter sin hovfrökens nesa kom Sophia Albertina tillbaka, efter två år i Quedlinburg. Det var ett annorlunda Sverige, eller i alla fall ett annorlunda Stockholm, hon mötte, präglad av mistänksamhet och maktmissbruk. Sophia Albertinas och Gustav Adolph Reuterholms första sammanträffande blev ingen succé och avståndet mellan dem växte med tiden.

De somrar Sophia Albertina vistades i Sverige hyrde hon gärna någon liten malmgård eller lantgård i Stockholms utkanter. En sommar bodde hon på Biskopsgården på Djurgården, en annan på Charlottenborg i Solna och sommaren 1795 vistades hon på Bellevue vid Roslagstull som ingick i Hagaparkens domäner. Mellan Bellevue och Gustav III:s paviljong gick en färja, vars fasta plats och tillhörighet var på Bellevuesidan. Sophia Albertina ville använda sig av denna, när hon skulle göra promenader i Hagaparken, så att hon slapp gå runt viken. Reuterholm ville behålla färjan på Hagasidan och trots påstötningar hos hertig Karl som försökte hjälpa sin syster släppte Reuterholm inte färjan ifrån sig. För att få slut på alla diskussioner slog han helt sonika sönder färjan och meddelade: "Så går det när en ilsken gumma vill ha sista ordet."

Till slut kom det till någon slags försoning, vilket kan ha att göra med att det hösten 1795 låg i Reuterholms intresse att sluta fred med prinsessan. Det var bara några månader kvar till dess att Sophia Albertinas brorson skulle bli myndig och bestiga tronen som Gustav IV Adolf. Reuterholm var orolig för vad som skulle hända när hertig Karl inte längre fungerade som regent. Men Reuterholms försök till försoning hjälpte inte, för en av Gustav Adolf första åtgärder när han kom till makten var att avpollettera honom.

Ett sällan visat miniaturporträtt av prinsessan Sophia Albertina utfört av Domenico Bossi (osign). Gouache på pergament, omkring 1800. © Kungl. Hovstaterna. Foto: Alexis Daflos.

Napoleons framfart under de första åren av 1800-talet förändrade Europas karta radikalt och mest de tyska staterna. I spåren av krigets kastvindar införlivades Quedlinburg i Preussen och Sophia förlorade både sitt lilla rike och inkomsterna hon fick därav.

GUSTAVIANSK EPILOG

I någon mån kom slottet och godset Tullgarn utanför Trosa att bli ett substitut för Quedlinburg. Sophia Albertina fick överta dispositionsrätten av slottet efter sin bror Fredrik Adolf död 1803. Här kom hon att tillbringa somrarna och höstarna till sin bortgång 1829. För bygdens folk blev hon en älskad och vördad prinsessa som gjorde mycket gott, inte bara för slottets anställda, utan för hela Hölö socken. Hon understödde fattigvården och skänkte en stor summa pengar till sockenskolan.

Sophia Albertina kom att leva länge, så länge att hon under mer än tio år var den sista medlemmen av den gustavianska ätten – eller rättare sagt den Holstein-Gottorpska ätten – i Sverige. Både hennes bror Karl XIII och hennes älskade svägerska dog samma år, 1818. Då hade de alla tre åtta år tidigare fått uppleva något ofattbart omvälvande. De hade tvingats införliva en ny familj, Bernadotterna, i sin egen blåblodiga furstesläkt. Men det hade gått över förväntan. Den nye kronprinsen Karl Johan hade tagit alla med storm.

Under Sophia Albertinas sista år kom hon att ha de bästa relationer till

sina nya släktingar. På olika sätt visade Karl Johan och hans familj henne sin uppskattning och hon kom att spela en viktig roll som den förmedlande länken mellan den nya och gamla kungaätten. En speciell samhörighet utvecklades mellan Sophia Albertina och Josefina av Leuchtenberg som kom som mycket ung till Sverige för att gifta sig med prins Oscar. Deras brevväxling andas en innerlig gemenskap och Josefina verkar ha betraktat den äldststigna Sophia Albertina som en mycket nära och kär släkting.

Den 17 mars 1829 avled prinsessan Sophia Albertina i en ålder av 75 år. Någon månad tidigare hade hon fått uppleva att Oscar och Josefina fått sin tredje son som döptes till Oscar Fredrik och tilldelats titeln hertigen av Östergötland. Det måste ha värmt Sophia Albertinas hjärta att prinsen tilldelades samma titel som hennes älsklingsbroder Fredrik Adolf en gång burit.

Carin Bergström är överintendent vid Kungl. Husgerådskammaren.

Läs mer om Gustav III:s syster i Carin Bergströms nya bok "Själuständig prinsessa. Sophia Albertina 1753-1829", Atlantis förlag, 2011.

Armfelts Villa Frescati

STINA BÄCKSTRÖM

I ett litet land långt uppe i norr fanns en gång en kung, som drömde om gröna gräsmattor, susande trädkronor och en sjö att ro på. Alldeles intill sin stad fann han en sådan plats: den glittrande Brunnsviken och dess lummiga, västra strand! Där ville han bygga sig ett nytt slott med salar och rum för politik – och gallerier för de vackra antika statyer han fört med sig från sina resor i Rom. Där ville han slå sig ner i gräset omgiven av herdar och herdinnor och en skald, som kunde hantera sin luta. Där ville han färdas över sjön till sina vänner, som i vikar och på uddar skulle bygga sina villor, precis som Cicero hade sitt Tusculum i Albanobergen eller kejsar Hadrianus sin villa i Tivoli...

Ödet ville det annorlunda. Greve Creutz dog innan han hann uppföra sin villa på Tivoliudden och konungens bror hertig Karl ansåg sig inte ha råd att efter Sparres död rusta upp Bellevue. Kungens eget slott kom aldrig längre än till en källarvåning.

Men det finns ett hus kvar som påminner oss om Gustav III:s ofullbordade visioner om hur han ville se nejden kring Brunnsviken: Villa Frescati.

LÄGET

Under sin Italienresa finner Gustav III inte bara inspiration till utformandet av nejden kring Brunnsviken, utan också mannen som ska medverka till att visionen förverkligas, nämligen den franske illustratören och dekorationsmålaren Louis Jean Desprez.

På en bedårande panoramavy visar Desprez hur han tänkte sig kungavännen Gustaf Mauritz Armfelts badhusvilla på en udde mitt emot Haga slott – ett antikt tempel i nordisk omgivning. På ett märkligt flytetyg, ett mellanting mellan trädgårdsbyggnad och fartyg, kommer måhända självaste kungen på besök, uppvaktningen står i givakt och kanske är det baron Armfelt själv som bereder sig för att ta emot sin höga gäst? Notera att Desprez också ritat in det planerade jätteslottet på andra sidan viken, detta olycksaliga skrytbygge, som vuxit sig över alla proportioner. På teckningen syns också de två obelisker, varav den på östra sidan om Brunnsviken kom att uppföras.

Inte mycket av det som syns på bilden kom någonsin att förverkligas.

Men villan byggdes, om dock i mindre skala och längre bort från stranden, inne i en vik med en sankmark, där grävda kanaler emellertid skulle möjliggöra båtfärd ända fram. Kontakten med Brunnsviken förlorades när kanalen vid Älkistan öppnades och vattenytan i Brunnsviken sänktes med 1 ½ m. Då torrlades inte bara ängarna nedanför Villa Frescati utan också den arkipelag av små holmar som omgav Haga, vilket helt förändrade parkens utseende och minskade dess charm!

I dag har visionen av sjökontakt med Villa Frescati återuppstått tack vare Bergianska trädgårdens nya våtmark. Vid lyckliga solnedgångar kan vi återuppliva den stämning som rådde här på Armfelts tid.

En annan omständighet som illa påverkat Villa Frescatis omgivning är Roslagsbanan, tillkommen 1885. Villans inklämda läge mellan bergskammen med Vetenskapsakademins tegelröda massa ovanför och järnvägen helt intill gör att det i dag är svårt att uppfatta den förr så naturliga kontakten med Haga.

TILLKOMSTEN

Finländaren Gustaf Mauritz Armfelt (1757–1814) har inte behandlats nådigt av den svenska historieskrivningen. På senare tid är han positivt omvärderad, något som kan studeras på den pågående utställningen på Livrustkammaren. Charmören och solskensgossen, berömd för sina amorösa eskapader, uppskattades av kungen och de två blev med tiden nära vänner. Det var

Detaljer av ordenskraschanerna på Armfelts ryska generalsuniform. Se uniformen, tavlor och brev på

LIVRUSTKAMMAREN

Missa inte utställningen om Armfelt och hans sagolika karriär och levnadsöde. Pågår till den 3 februari 2013.

kungen som insisterade på att Armfelt skulle gifta sig ståndsmässigt och inte med någon liten hovfröken Rudenschöld. Hedvig De la Gardie visade sig i längden vara en kompetent och trogen hustru genom livets alla stormar.

Armfelts karriär var spikrak – han innehade höga poster inom hovet och förvaltningen, han fick i uppdrag att fostra kronprinsen, han blev krigshjälte under Gustav III:s ryska krig. Desto större blev hans fall. Efter mordet på Gustav III utmanövreras han av hertig Karl och förmyndarregeringen med Reuterholm i spetsen. Han tvingas fly Sverige och efter diverse äventyr ute i Europa återvänder han till sitt fosterland Finland. Sedan Sverige förlorat Finland till ryssen blir Armfelt tsar Alexander I:s närmaste man när det gällde att inlemma Finland i det ryska riket. Han kom att spela en avgörande roll till Finlands fördel och är högt skattad för sin insats i sitt hemland.

All den omsorg och möda som Armfelt skulle ha ägnat Villa Frescati med tillhörande stora jordbruk lade han senare i livet ner på sin gård Äminne en bit från Åbo. Äminne gård, med sin till delar intakta inredning från Armfelts tid, har i dag återuppstått i sin forna glans tack vare nuvarande ägaren, finansmannen Björn Wahlroos.

År 1786 hade Gustav III låtit utarrendera Frescati till Armfelt, fr.o.m. 1791 på livstid. Dessa bördiga marker benämndes tidigare Ulriksdals storäng och omfattade hela östra sidan av Brunnsviken, från Älkistan ända ner till Roslagstull. Med stor energi satte Armfelt igång att rusta upp jordbruket, bygga ladugård och skaffa kreatur, något som han brevlades diskuterar med sin far i Finland. Stort intresse visade han också för den omkringliggande parken. När villan uppfördes ska Armfelt ha övervakat bygget och någon gång övernattat i den intilliggande äldre trävillan, som fortfarande står kvar. Där sägs han ha haft "nocturna sammanträden med allebanda folk". Vi kan bara ana vilka storpolitiska planer som en gång debatterats i skuggorna under "vördiga Ekar".

BYGGNADEN

Louis Jean Desprez inkallades ursprungligen till Sverige för att måla kulisser till Gustav III:s teaterprojekt och påkostade festarrangemang. Men

Louis Jean Desprez, panorama över Brunnsviken. En av flera skisser av Desprez som visar de många tänkta byggnaderna runt Brunnsviken. Närmast i bild syns en variant av Armfelts villa. Nationalmuseum. Se även "Haga – ett kungligt kulturarv", Votum förlag, 2009.

han upphöjdes snart och blev konungens favoritarkitekt i skarp konkurrens med flera andra av tidens arkitekter. Desprez har bl.a. gjort ritningarna till Koppartälten i Haga, som i sin teatrala framtoning verkligen låter oss ana en kulissmålare!

Om Desprez är arkitekten bakom Armfelts villa är omdiskuterat. Originalritningar saknas men likheten med den storslagna villan på panoramavyn är slående. Låt oss i alla fall slå fast, att den som slutligen ritat villan är inspirerad av Desprez.

Det som vi framför allt fäster oss vid i dag är villans västra kortsida där två kolossala pilastrar bär upp tempelgaveln över ingången med en rundbåge stödd av två toskanska kolonner.

När kungen dör i mars 1792 står villan färdig, men saknar inredning. Armfelt får aldrig flytta in i sitt nybygge. I stället blir han tvungen att söka sig utomlands och grevinnan får stora problem när det gäller att avyttra Frescati och arrenderättigheterna.

Efter kungens död bosätter sig Reuterholm på Gamla Haga. Den smala Brunnsviken, som tidigare förenade goda vänner är nu "bredare än oceanen" skriver skalden och utrikesministern J G Oxenstierna, som fått hyra Villa Frescati sedan Armfelt landsförvisats till Italien. I sina brev skriver Oxenstierna lyriskt till Armfelt om detta "förtjusande ställe, som ni själv prytt och förskönat" och om träden "helgade som druidernas boningar".

J C Linnerhielm rapporterar: "Sjelf-

va huset har flera ganska täcka med mycken smak inredda rum. Och den trånga förstugan, apterad och målad till en Berceau, hade i mitt tycke ganska mycket behag."

I Armfelts frånvaro följer så högmålsprocessen och han berövas arrenderättigheterna till Frescati, som återgår till kungahuset.

SOMMARPARADIS PÅ 1800-TALET

Fr.o.m. 1821 tillhör lägenheten Kungliga Djurgården. Villa Frescati hyrdes nu ut till kung Karl VIX Johans livmedikus Erik af Edholm. Under hela 1800-talet kom Frescati att tjäna som sommarbostad för familjen af Edholm, fadern läkaren, sonen Erik, teaterdirektör och förste hovmarskalk och dennes son, general Erik af Edholm.

Besittningsrätten upphörde 1909. Samma år inleddes stora reparations- och ombyggnadsarbeten då villan om-

vandlades till permanentbostad för att hyras ut av Djurgårdsförvaltningen.

Tack vare hovmarskalken Erik af Edholms (1817–97) noggranna dagboksanteckningar får vi en inblick i familjens sommarfröjder, där ett ivrigt umgänge med kungligheterna på Haga ingick. Nu förverkligas de drömmar som Gustav III och Armfelt en gång närde om flitiga kontakter över Brunnsviken!

"Den 2.augusti 1851.

Pappa åt middag på Frescati med oss, innan han återvände till änkedrottningen på Rosersberg. Kl. 7. em. kommo prinsarna Gustaf och August (söner till Oskar I) och hämtade oss till en sångarförband på Brunnsviken med kvartetten Beronius, Byström, Enhörning och Hallström. Dessa sjöngo åtskilliga sånger alldeles förtjusande och äro säkert de mest fulländade i Sverige.

HAGA – BRUNNSVIKENS VÄNNER

Bli medlem och delta i evenemang och föreläsningar!

Årsavgift: 150 kr. Studerande: 75 kr. Familj: 225 kr.

Föreningar/företag: 275 kr.

Plusgiro: 428 37 57 – 5.

Bland kommande evenemang märks:

- * Hagadagen den 18 augusti
- * Ljusfesten den 4 november

För mer information, se annonser i dagspressen och på hemsidan

www.haga-brunnsviken.org

Kungen och hovet åhörde sången från stranden och applåderade livligt. Det var den vackraste kväll och en mycket angenäm båttur. Kl. 9 landade vi vid Haga, där prins Gustaf spelade orgel, under det att vi bjödos på varm punsch och en liten souper. Därefter följde oss prinsarna och det övriga sällskapet till vår båt samt sjöngo då vi tog plats i denna 'Herr Kapten, sätt maskinen i gång' "

Prinsarna Gustaf och August kom nästan dagligen över till Frescati för att fiska eller bada, eller så gjorde man fiskutfärd till Saltsjön (St. Värtan). En dag får man 11 ålar på långrev i Brunnsviken, en annan dag 61 fiskar "till prinsens stora förtjusning och lämnar dem till stekning på Haga".

En annan vacker augustikväll vandrar de fyra bröderna af Edholm in till Humlegårdsteatern – "efter föreställningen souper på Odinslunds taverna, ett eländigt ställe, sprungo vi vid midnatt i kapp hem till Frescati under vadslagning om vem som kommer först."

VILLA FRESCATI I DAG

Till Villa Frescati hör i dag endast den lilla parken runt huset, med en liten fruktträdgård och bärbuskar. Bergianska trädgården anlades 1885, Vetenskapsakademiens väldiga komplex tillkom 1915 och detta i kombination med Roslagsbanan gör att den lilla byggnaden ter sig än mer inklämd och

Gustaf Mauritz Armfelt. Porträtt utfört av av den österrikiske konstnären Joseff Grassi 1799. Foto: Finlands nationalmuseum.

Villa Frescati i kvällsbelysning. Foto: Lars Bergman, Livrustkammaren.

udda. Dock är den i dag lättare att beundra på nära håll tack vare den nya ingången till Bergianska trädgården söderifrån, insprängd i berget intill järnvägen.

Sedan 2002 bebos Villa Frescati av familjen Kettner, som med sina tre barn fyller det vackra huset med liv och rörelse. Efter den stora ombyggnaden 1909 finns ingenting kvar av den ursprungliga inredningen, förutom kanske några kakelugnar. 1955 byggdes husets borte gavel samman med den gamla, murade källaren, till hälften insprängd i berget och bostaden fick en ny entré. Vid en ombyggnad 1972 fick källarbyggnaden en våning till. Ett av de höga fönstren byggdes om till dörr och leder till en altan utbyggd på södra långsidan.

Byggnaden saknade ursprungligen kök, maten kokades i timmerhuset intill. 1909 inreddes de utrymmen, som tidigare varit rum för tjänstefolket, till kök och matsal genom att man tog bort ett mellantak. Den väl tilltagna takhöjden hade möjliggjort ett entresolplan i halva huset, vilket man fortfarande kan se på de delade fönsterluckorna på nedre plan.

Den smala spiraltrappan till övre våningen ersattes med en bredare, vackert svängd trappa, som under sig

ger utrymme för ett modernt badrum. Innanför huvudingången mellan de toskanska pelarna fanns ursprungligen en hall, vackert bemålad med blomstermotiv föreställande klängväxter längs listverk. Grosshandlare Berggren, som bodde på Frescati i 50 år, fr.o.m. 1907, ska ha varit aktiv nazist (tillhörde Riksföreningen Sverige-Tyskland 1942–1943). På spiselkranen i hallen stod då Hitlers porträtt.

Familjen Kettner har sinne för design och inredning, vilket gör att Villa Frescati i dag är ett oerhört stiligt hem i ljusa färger. Köket har familjen förnyat med specialbyggda lösningar som fungerar väl i den gamla byggnaden.

Stina Bäckström

Mer om Armfelt och villan:

Erik af Edholm: *Svunna dagar*, 1–3, 1944–1948.

Kersti Johansson: *Frescati eller Armfeltska villan, en historik*. Seminarieuppgift vid konstvetenskapliga inst., Stockholms universitet, 1987.

Magnus Olausson: *Arkitekten. Louis Jean Desprez*. Nationalmuseum 1992.

Stig Ramel: *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814*, 1997; även artikel i Hagarbladet nr 3/1997.